

Eduardas BRUSOKAS

*Kauno pavieto
įsijungimo į 1794 m.
sukilimą akto
ypatybės*

Reikšminiai žodžiai: 1794 m. sukilimas, 1794 m. sukilimo aktai, 1794 m. sukilimo universalai, Kauno pavietas, Civilinė karinė komisija.

Vienas iš 1794 m. sukilimo išskirtinių bruožų tas, kad jo plėtra turėjo tam tikrą generalinės, arba kitaip – visuotinės konfederacijos, kurios buvo neretas reiškiny Abiejų Tautų Respublikoje, požymių. T. y. kokiai nors asmenų grupei ar teritorinio savivaldos vieneto atstovams aktu paskelbus būtinybę siekti tam tikrų tikslų (pavyzdžiui, bajorų teisių, ginti vienos ar kitos konfesijos tikėjimą ir pan.), kitų teritorinių vienetų atstovai taip pat aktu skelbia palaikantys iniciatorių siekius ir jungiasi prie jų kaip lygiateisiai nariai.

Prasidėjęs 1794 m. sukilimui, balandžio 30 d. tokį įsijungimo į sukilimą aktą paskelbė ir Kauno pavietas. Prieš pradėdant nagrinėti Kauno pavieto aktą, jo ypatybes ir svarbiausius bruožus, reikia keliais žodžiais aptarti iki tol paskelbtus sukilimo aktus ir aplinkybes, kuriomis buvo paskelbtas Kauno pavieto aktas.

Žinia, oficialiai sukilimas prasidėjo Lenkijoje kovo 24 d., Krokuvėje paskelbus Krokuvos vaivadijos piliečių, gyventojų sukilimo aktą.¹ Nors Krokuvos aktas buvo skelbiamas tik Krokuvos vaivadijos vardu, jis turėjo tapti programiniu dokumentu visiems sukilėliams, nes tai buvo pirmasis oficialus sukilėlių dokumentas, kuriame buvo surašyti pagrindiniai sukilimo tikslai ir nurodyta sukilimo vadovybė. Skelbiami pagrindiniai sukilimo tikslai: 1. Išlaisvinti Abiejų Tautų Respubliką nuo svetimų kariuomenių. 2. Susigrąžinti teritorijas, prarastas po 1772 m. ir 1793 m. padalijimų. 3. Atkurti nepriklausomybę

¹ 1794 03 24, Akt powstania obywatelów, mieszkańców województwa Krakowskiego. *Tadeusz Kościuszko, jego odezwy i raporta. Uzupełnione celniejszymi aktami odnoszącymi się do powstania narodowego 1794 r.* / Oprac. L. Nabelak, t. 1, Paryż, 1870, s. 33–43.

ir įtvirtinti tautos laisvę. Vyriausiuoju sukilimo vadu paskelbtas Tadas Kosciuszka, kuris vadovavo ne tik ginkluotosioms pajėgoms, bet ir skyrė asmenis į sukilimo vyriausybę – Aukščiausiąją Tautinę Tarybą, kuri privalėjo vykdyti visus jo nurodymus. Taigi, T. Kosciuskai faktiškai buvo suteiktos diktatoriaus teisės.

Sukilimas Lietuvoje prasidėjo po trijų savaičių, kai, nuvykusi į Šiaulius, grupė sukilimo Lietuvoje organizatorių paragino ten buvusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės I (dar vadinamos Kauno arba husarų) tautinės kavalerijos brigadą visos kariuomenės vardu įsijungti į sukilimą. Balandžio 16 d. Šiauliuose buvo paskelbtas aktas, tapęs pirmuoju Lietuvos sukilėlių dokumentu. Tačiau tai buvo tik Lietuvos kariuomenės įsijungimo į sukilimą dokumentas (arba taip jis buvo vertinamas ir suprantamas visuomenėje).² Šiame akte buvo skelbiama, kad sukilimo tikslai – „Tėvynės išvadavimas, Respublikos ir laisvų piliečių laisvių atstatymas“. Apie svarbiausią sukilėlių dokumentą – Krokuvos aktą – nebuvo užsiminta, tačiau paminėta, kad sąjunga sukurta „siekti vieninga dvasia ir ketinimais tų pačių tikslų su kolegomis bei Karūnos piliečiais“ ir kad vyriausiuoju sukilimo vadu pripažintas T. Kosciuszka.

Vyriausiuoju sukilimo ginkluotųjų pajėgų vadu Lietuvoje buvo nutarta skirti generolą Antaną Chlevinskį. Sukilimo organizatorių pasirinkimas nebuvo pats tinkamiausias, nes generolas nedalyvavo organizuojant sukilimą. Tapęs sukilimo vadu, A. Chlevinskis paskelbė ne vieną atsisaukimą: Lietuviai tautai³, Žemaitijos kunigaikštystės tautinei sąjungai⁴, Žemaitijos kunigaikštystės piliečiams⁵, Ukmergės pavietui⁶, kuriuose ragino bajorus dėtis prie sukilimo, padėti kariuomenei maistu ir pašarais, tačiau šie atsisaukimai neturėjo didesnio poveikio ne tik dėl to, kad A. Chlevinskis neturėjo pakankamo autoriteto visuomenėje, bet ypač todėl, kad atsisaukimuose nebuvo duota jokių organizacinių nurodymų, t. y. nenurodyta organizuoti sukilėlių valdžią pavietuose, kuri galėtų sistemingai rūpintis kariuomenės aprūpinimu, rekrūtų pristatymu, kurti savanorių dalinius ir pan.

² Išlikusiuose akto nuorašuose jis įvardijamas kaip Sąjungos aktas (*Akt Związku*) ir kaip Kariškių sąjungos, sudarytos Šiauliuose, aktas (*Akt związku w Szawlachuczynionegoprzezwojskowych*), Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), Upytės Žemės teismo knygos, SA 15287, l. 527–528; Raseinių Žemės teismo knygos, SA 14801, l. 182–185. (Šį nuorašą paskelbė: L. Żytkowicz, Litwa i Korona w r. 1794, *Ateneum Wileńskie*, Rocznik XII, Wilno, 1937, s. 564–566).

³ 1794 04 18, Odezwa do Narodu Litewskiego, LVIA, Upytės Žemės teismo knygos, SA 15287, l. 520–521.

⁴ 1794 04 26, Nota do Związku Narodowego Xięstwa Zmudz, LVIA, Raseinių Žemės teismo knygos, SA 14801, l. 186.

⁵ 1794 04 28, Odezwa do Obywatelow Xtwa Zmudzkiego, ten pat, l. 180–181.

⁶ 1794 04 28, Akt Uniwersału od JWJP Antoniego Chlewińskiego Naczelnika Siły Zbrojney Wojska Litewskiego, LVIA, Ukmergės Žemės teismo knygos, SA 14223, l. 772–773.

Situacija pasikeitė tik po to, kai balandžio 23 d. Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgula kartu su miestiečiais išvadavo Lietuvos sostinę. Energingo pulkininko Jokūbo Jasinskio vadovaujami sukilėliai balandžio 24 d. paskelbė Lietuvos tautos sukilimo aktą⁷, sudarė Lietuvos sukilėlių vyriausybę – Lietuvos Aukščiausiąją Tautinę Tarybą ir tą pačią dieną įsteigė Aprūpinimo, Saugumo, Išdo deputacijas (savotiškas ministerijas), turėjusias rūpintis nustatytomis veiklos sritimis, ir Kriminalinį teismą – valstybės išdavikams teisti.⁸

Vilniaus akte Krokuvos aktas buvo paminėtas, tačiau tik kaip lygiagretus, lygiavertis Lietuvos sukilėlių dokumentui: „Mes Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos piliečiai kartu su laisvojo Vilniaus miesto gyventojais (...) tokie pat uolūs kaip ir Karūnos piliečiai siekiame to paties tikslo – piliečių laisvės ir lygybės atkūrimo, o taip pat visų tikslų ir naudos, kurie skelbiami Krokuvos akte“. Savarankiškumo nuostatą dar labiau stiprino ne tai, kas parašyta Vilniaus akte, o labiau, kas nutylėta. Mat Vilniaus akte nebuvo nė mažiausios užuominos apie T. Kosciuškos vadovavimą sukilimui. Svarbiu prieštaravimu tapo ir atskiros sukilimo vyriausybės Lietuvoje įsteigimas, nes Krokuvos akte buvo numatyta tik sukilimo vado paskirta, griežtai centralizuota, visai Abiejų Tautų Respublikai bendra sukilėlių vyriausybė.

Po kelių dienų, balandžio 27 d., Lietuvos Aukščiausioji Tautinė Taryba paskelbė universalią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijoms, pavietams ir pagrindiniams miestams⁹:

Norėdami akivaizdžiai mums [t. y. Aukščiausiai Tautinei Tarybai] parodyti, kad mūsų siekius ir darbus Tėvynei jūs pasiruošę visomis išgalėmis paremti, junkitės prie mūsų tautos sukilimo akto, pasirašant po tokiais žodžiais:

N miesto, N vaivadijos ar N pavieta piliečiai, gavę šių, 1794 metų, balandžio 24 dienos tautos sukilimo aktu įsteigtos Aukščiausios Tarybos universalią [universalas Nr. 2, balandžio 27 d.] ir matydami sukilimo akte nuoširdžiausią uolumą visais būdais gelbėti mūsų tėvynę, noriai jungiamės prie šio akto aukodami Tautos labui savo gyvybes, turtus ir skelbiame ištikimiausią paklusnumą Aukščiausiai tarybai, deputacijoms ir magistratūroms, įsteigtoms šiuo [sukilimo] aktu ir įsisteigsiančioms ateityje. Šį jungimąsi prie 1794 metų balandžio 24 dieną Vilniuje sudaryto [sukilimo] akto asmeniškai prisiekę savanoriškai mūsų rankomis pasirašome.

Tad Lietuvos Aukščiausioji Tautinė Taryba iš Lietuvos pavietų ir miestų pareikalavo jungtis prie sukilimo akto, paskelbto Vilniuje, o ne Krokuvoje. Be to, tame pačiame universale Lietuvos Aukščiausioji Tautinė Taryba nustatė, kas turi pavietuose vykdyti jos nurodymus, taip pat numatė pavietų ir miestų

⁷ 1794 04 24, Akt Powstania Narodu Litewskiego // Z. Sułek, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, Warszawa, 1982, s. 214–215.

⁸ 1794 04 24, Uniwersał do województw i powiatów Prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego y miast wolnych, ten pat, s. 217–222.

⁹ 1794 04 27, Uniwersał Do Wojewodztw, Powiatow y Miast Głównych W. X. Lit., *Biblioteka Narodowa*, Mf 72214.

atstovavimą sukilėlių valdžioje. Sukilimo valdžios nurodymus pavietuose turėjo vykdyti Civilinės karinės komisijos, į kurių sudėtį turėjo sugrįžti komisarai, rinkti 1792 m. vasario mėn. rinkimuose, t. y. iki Targovicos konfederacijos įsigalėjimo ir Gardino seimo sprendimų priėmimo. Sukilėlių valdžioje pavietams ir miestams turėjo atstovauti jų rinkti delegatai, kurie turėjo tapti Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos nariais.

Tuo metu, kai buvo paskelbtas universalas dėl pavietų jungimosi prie sukilimo, Kaune dar buvo Rusijos kariuomenės įgula. Vis dėlto organizaciniame sukilimo tinkle Kauno pavietas buvo vienas svarbiausių Lietuvoje. Dar balandžio 8 d. Rusijos kariuomenės įgulos Kaune vadas majoras Karolis von Herzbergas savo raporte generolui Pavelui Cycjanovui rašė, kad iš rusų pirklio, esančio Kaune, sužinojo, jog mieste kažkam ruošiamasi. Rusų pirklio pažįstamas bajoras esą draugiškai pasiūlė jam išvykti iš miesto, „nes per ateinančias 8 dienas bus naujienų“. Be to, K. Herzbergas informavo savo vadą, kad mieste jaučiamas nerimas. Naktimis viename iš namų renkasi miesto valdžia, padaugėjo bajorų, besislapstančių vienuolynuose. Motyvuodamas, kad mieste jaučiama maišto dvasia, o jo turimos pajėgos nedidelės, jis nesiryžo areštuoti minėto bajoro, tačiau patikino, kad ims visų priemonių saugumui užtikrinti.¹⁰

Tikriausiai kauniečiai nebūtų išdrįsę ir neplanavo patys išvaduoti Kauno, nes majoro K. von Herzbergo vadinamoji maža įgula nebuvo jau tokia maža (ją sudarė beveik 500 karių¹¹), o Lietuvos kariuomenės dalinių Kaune nebuvo. Tačiau būtent Kauno pavieto bajorų, priklausančių sukilimo organizacijai, iniciatyva sukilimas prasidėjo, nes jie, nuvykę į Šiaulius, paragino ten buvusią I tautinės kavalerijos brigadą pradėti sukilimą Lietuvoje.¹²

Šiauliuose sukilusi I tautinės kavalerijos brigada pasidalijo į dvi dalis, kurių viena žygiavo Vilniaus, kita (kuriai vadovavo pats generolas A. Chlevinskis) – Kauno kryptimi. Kaip minėta, A. Chlevinskiui trūko iniciatyvos ir ryžto. Jo žygis labai užtruko, ir tik po savaitės, balandžio 23 d., brigados dalis pasiekė Žeimius. Nors į Kauną žygiavo daugiau kaip 1 000 karių, jis nesiryžo staigiai miestą pulti, nes, gavus informacijos apie žygiuojantį A. Chlevinskį, kariuomenės įgula Kaune buvo sustiprinta keliomis kuopomis, atvykusiomis iš Žiežmarių, ir sudarė apie 770 karių. Į Kauną A. Chlevinskis įžengė tik balandžio 29 d. – po to, kai rusų įgula sužinojo apie sukilimą Vilniuje ir, nenorėdama būti atkirsta nuo kitų dalinių, balandžio 27 d. vakare paliko miestą ir pasuko Prienų link.¹³ Jau kitą dieną po Lietuvos kariuomenės įžengimo į miestą, balandžio 30 d., Rotušės aikštėje susirinkę Kauno miestiečiai ir bajorai paskelbė įsijungimo į sukilimą aktą.¹⁴

¹⁰ Z. Sułek, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, s. 157.

¹¹ Ten pat, s. 139, 141–142.

¹² Ten pat, s. 158.

¹³ Ten pat, s. 177, 231.

¹⁴ 1794 04 30, Wypis Extraktu Aktu Akcessowego przez Obywatelow Ptu Kowieńskiego do

Įsijungimo į sukilimą aktą sudarė dvi dalys: viena – įsijungimo į sukilimą deklaracija, kita – artimiausios veiklos programa. Kauno pavieto sukilimo akte buvo žodis žodin pakartota Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos universale surašyta įsijungimo į sukilimą formuluotė, – tai reiškė, kad kauniečiai besąlygiškai pripažino Vilniaus aktą ir Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos valdžią. Atrodytų, kad kitaip ir negalėjo būti, tačiau iš toliau pateikiamų pavyzdžių galima įsitikinti, kad būta ir kitokių atvejų.

Be įsijungimo į sukilimą deklaracijos, akte taip pat buvo pranešta, kad, vykdydami Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos nurodymus, Kauno miestas ir pavietas išrinko savo delegatus į Tarybą: miesto delegatu tapo Jurgis Zabiela, pavieto – Antanas Prozoras. Be to, informuota, kad pradeda veikti Kauno pavieto Civilinė karinė komisija, atsikūrusi pagal Ketverių metų seimo nuostatas. Taigi Kauno pavietas ir miestas atliko visus Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos reikalautus formalumus ir organizacinius reikalus. Kai kurie pavietai, pavyzdžiui, Ukmergės¹⁵, tuo ir pasitenkino.

Kuo yra ypatingas Kauno pavieto įsijungimo į sukilimą aktas? Į šį klausimą galima atsakyti tik palyginus šį aktą su žinomais kitų pavietų aktais. Deja, žinome ne visų pavietų aktų turinį. Visų pirma Kaunas yra pirmasis arba vienas pirmųjų Lietuvos pavietų, oficialiai įsijungusių į sukilimą. Yra duomenų, kad tą pačią dieną kaip Kaunas, o gal diena anksčiau, tai padarė Ašmenos pavietas.¹⁶ Kadangi nepavyko rasti Ašmenos pavieto akto, galutinai to patvirtinti negalime. Kiti pavietai į sukilimą įsijungė gegužės pirmojoje pusėje (gegužės 2 d. į sukilimą įsijungė Lydos¹⁷, gegužės 3 d. – Ukmergės¹⁸, Prienų¹⁹, Eišiškių²⁰,

Aktu Narodowego w Mieście Wilnie W. X. L. stołecznymnastalego stosownie uczynionego, *Biblioteka Narodowa*, Mf 72218.

¹⁵ 1794 05 03, Akt akcesu Obywatelow Pttu Wiłkomirkiego y Oniksztyńskiegodozwiązku w Wilnieutworzonego, *LVI A*, Ukmergės pavieto Žemės teismo knygos, SA 14223, l. 788.

¹⁶ 1794 04 30, Aukščiausioji Tautinė Taryba gavo raportą iš Ašmenos, kad pavietas išsirinko delegatą į Tarybą ir atkūrė senąją Civilinę karinę komisiją. Iš to galima daryti išvadą, kad pavietas paskelbė ir apie savo įsijungimą į sukilimą. *Gazeta Narodowa Wileńska*, Nr. 1, 1794, 4 maja.

¹⁷ *Восстание и война 1794 года в литовской провинции (по документам российских архивов)* / Сост. Е. К. Анищенко, Минск, 2001, с. 66.

¹⁸ 1794 05 03, Akt akcesu Obywatelow Pttu Wiłkomirkiego y Oniksztyńskiegodozwiązku w Wilnieutworzonego, *LVI A*, Ukmergės pavieto Žemės teismo knygos, SA 14223, l. 788–789.

¹⁹ Lydos ir Prienų pavietai galėjo prisijungti ir anksčiau. Gegužės 3 d. į Vilnių atvykę šių pavietų delegatai turėjo pavietų jungimosi prie sukilimo aktus. *Gazeta Narodowa Wileńska*, Nr. 1, 1794, 4 maja.

²⁰ 1794 05 03, Akces Obywateli Powiatu Eyszyskiego, *Biblioteka Narodowa*, Mf 72228.

gegužės 4 d. – Trakų²¹, gegužės 5 d. – Šiaulių²², Telšių²³, Raseinių²⁴ pavietai ir t. t). Vilniaus pavietas oficialiai į sukilimą įsijungė tik gegužės 5 d.²⁵, tačiau iš tikrųjų daug Vilniaus miestiečių ir apylinkių bajorų asmeniškai pasirašė po Vilniaus sukilimo aktu dar balandžio pabaigoje.²⁶ Įsijungimo datą nulėmė daugelis objektyvių ir subjektyvių aplinkybių. Dalis pavietų, pavyzdžiui, Gardino, į sukilimą oficialiai įsitraukė gana vėlai – tik gegužės 9 d., nes Gardine ilgai stovėjo Rusijos kariuomenė. Dėl šios priežasties ir pats aktas priimtas ne pavieto sostinėje Gardine, o Sokulkoje. Beje, Gardino pavietas, kaip ir Lietuvos Bresto vaivadija kartu su Kobrino pavietu, įsijungė į sukilimą vadovaudamasis Krokuvos, o ne Vilniaus sukilimo aktu.²⁷

Anksti oficialiai įsijungti į sukilimą Kauno pavietui leido palankios aplinkybės, kurių svarbiausia galime laikyti pavieto saugumą, kurį užtikrino generolo A. Chlevinskio vadovaujami kariuomenės daliniai. Vis dėlto matyti, kad kiti pavietai, irgi būdami saugūs, į sukilimą įsijungė vėliau: kaip pavyzdį galima nurodyti Žemaitijos pavietus, kuriuose, sukilimui prasidėjus, iš viso nebuvo Rusijos kariuomenės dalinių. Šiauliuose ir Raseiniuose dislokuoti Lietuvos kariuomenės daliniai jau balandžio 16-ąją ar kitą dieną oficialiai prisijungė prie sukilimo. Tačiau žemaičiai, net raginami A. Chlevinskio, neskubėjo nei prie jo jungtis, nei skelbti pripažįstantys Krokuvos aktą. Šiaulių, Raseinių, Telšių pavietai į sukilimą įsijungė tik gegužės 5 d. Delsimą Šiaulių pavietas savo prisijungimo akte aiškino taip: „Norėjome būti tikri ir pirmiau matyti nuo svetimųjų pančių laisvą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę Vilnių, o jame Tarybą ir tikrosios laisvės lizdą, iš kurio kaip pagrindinio židinio sklistų šviesa ir vieningos visame krašte valdžios spinduliai.“ Tokį pasiaiškinimą galima priimti, tačiau tik iš dalies. Nors šiauliečiai teisinosi laukę, kol bus išvadotas

²¹ 1794 05 04, Wypis z Ksiąg Ziemskich Woiewostwa Trockiego, *Biblioteka Narodowa*, Mf 72229.

²² 1794 05 05, Akt Powstania Obywatelow Xstwa Zmudz: Ziemi Szawelskiey, *Biblioteka Narodowa*, Mf 72396.

²³ 1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai, *Lietuvos mokslų akademijos centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 267-1448, l. 7.

²⁴ Tikslių duomenų, kad Raseinių pavietas įsijungė į sukilimą gegužės 5 d., nėra, tačiau tą dieną į sukilimą įsijungė kiti Žemaitijos pavietai (Telšiai ir Šiauliai), o žinant, kad Raseiniuose įvyko Raseinių apygardos miestų atstovų suvažiavimas, išrinkęs atstovą į Aukščiausiąją Tautinę Tarybą, didelė tikimybė, kad sukilimui pritarti ir išrinkti savo atstovą buvo susirinkę ir pavieto bajorai, *LVIA*, Šiaulių miesto aktų knyga, SA 15141, l. 53.

²⁵ *Gazeta Narodowa Wileńska*, Nr. 2, 1794, 7 maja.

²⁶ Vilniuje po sukilimo aktu pasirašė iš viso 2 328 asmenys. Z. Sułek, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, s. 215.

²⁷ 1794 05 09, Akcess Obywatelow i Mieszkańcow Powiatu Grodzieńskiego zebranych w Mieście Sokołce do Aktu Powstania Narodowego pod Naczelnictwem Tadeusza Kościuszki Naczelnika Siły Zbrojney Narodowej uczyniony, *Biblioteka Narodowa*, Mf 72238; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*, f. AKP, b. 253, l. 63.

Vilnius ir sukurta centrinė sukilimo valdžia Lietuvoje, tačiau savo įsijungimo į sukilimą akte laikėsi dvejopos nuostatos:

Sekdami Karūnos piliečių pavyzdžiu, o konkrečiai Krokuvos vaivadijos šių metų kovo 24 d. aktu, kurio nuostatos mus pasiekė ir iš dalies laimingai įgyvendintos, vadovaujant ginkluotųjų pajėgų vadui T. Kosciuskai. Laikomės vadovujančių šio akto nuostatų [t. y. Krokuvos] ir sudarytos balandžio 24 d., Laikinosios Lietuvos Tarybos mums atsiųstame universale nurodytų.

Taigi, viena vertus, buvo pripažįstamas Krokuvos aktas ir T. Kosciuskos viršenybė, kita vertus – jungiamasi prie sukilimo remiantis Vilniaus aktu. Dalis Lietuvos paviėtų pasienyje su Lenkija pripažino tik Krokuvos aktą. Tokį sprendimą priėmė Lietuvos Bresto vaivadija kartu su Kobrino pavietu ir Gardino pavietas.

Kaunas šiuo klausimu nė kiek nedvejojo ir iš karto, be jokių išlygų, prisijungė prie Vilniaus akto. Atsižvelgiant į tai, kad tuo metu Kaune su kariais stovėjo generolas A. Chlevinskis, jau pripažinęs T. Kosciuską sukilimo vadu, vadinasi, pripažinęs ir Krokuvos akto pirmaeiliskumą, taigi – viršenybę prieš kitus aktus, kauniečių žingsnis šiek tiek stebina. Tačiau tikriausiai Vilniaus ir Kauno sukilėliai palaikė tokį glaudų ryšį, kad tvirtai palaikė atskirą Lietuvos sukilimo aktą, paskelbtą Vilniuje.

Kaip minėta, Kauno pavieto įsijungimo į sukilimą aktas buvo ne tik formalus. Jame taip pat buvo išdėstyta, su kokiomis problemomis susidurta, kaip jos buvo sprendžiamos, bei numatyta tolimesnių svarbiausių veiksmų programa.

Esminė problema, su kuria susidurta – Civilinės karinės komisijos atkūrimas, nes dalis Kauno pavieto Civilinės karinės komisijos narių, rinktų 1792 m., susibūrus Targovicos konfederacijai, prie jos prisijungė ir joje ėjo vienokias ar kitokias pareigas. O Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos universale buvo nurodyta, kad tokie asmenys negali dirbti sukilėlių valdžios institucijose. Keletas buvusių komisarų buvo išvykę ar jau paskirti į kitas sukilėlių institucijas. Todėl nedelsiant buvo suorganizuoti nauji rinkimai ir vietoje netinkamų išrinkti nauji Civilinės karinės komisijos nariai. Vėlgi galima išvelgti pavietų tam tikrų skirtumų. Pavyzdžiui, Trakų pavietas ne tik paliko ankstesnius komisarus, kurie ėjo pareigas Targovicos konfederacijoje, bet net išrinko atstovu į Lietuvos Aukščiausiąją Tautinę Tarybą buvusį konfederatą Mykolą Granovskį. Todėl Trakų pavieto akte²⁸ atsirado beveik puslapio ilgio paverkšlenimas, kad asmenys į konfederaciją buvo įtraukti prieš jų valią, niekam nieko blogo nepadare ir pan., ir pavietas už juos laiduoja. Panašių atvejų būta ir kituose pavie-

²⁸ 1794 05 04, Wypis z Ksiąg Ziernskich Woiewostwa Trockiego, *Biblioteka Narodowa*, Mf 72229.

tuose, pavyzdžiui, Vilniaus paviete, kurio delegatu į Lietuvos tarybą tapo ne pačios aiškiausios reputacijos Mykolas Kleopas Oginskis.²⁹

Kauno pavietas Civilinę karinę komisiją ne tik atkūrė, bet ir nustatė pagrindinius jos veiklos tikslus ir tvarką. Jau akte buvo nustatyta, kad svarbiausia komisijos veiklos sritis – pavieto gynyba. Komisija buvo įpareigota organizuoti rekrūtų iš penkių dūmų rinkimą ir visuotinę pavieto gynybą, mokant karybos pagrindų visus pavieto gyventojus, organizuoti karo lauko paštą.

Buvo išrinktas pavieto savanorių vadas, kuriam taip pat pavesta suburti pavieto miliciją. Pavieto ginkluotųjų pajėgų vadu tapo Ignotas Prozoras.

Pavietas įsipareigojo sukilimo metu mokėti papildomus mokesčius ir pristatyti kariuomenės bei pavieto ginkluotosioms pajėgoms maisto ir pašarų, steigti sandėlius.

Apibendrinant galima pasakyti, kad daugelio pavietų sukilimo aktai yra unikalūs, tačiau Kauno pavieto įsijungimo į sukilimą aktas išsiskiria ankstumu, besąlygišku atskiros Lietuvos sukilėlių valdžios pripažinimu, svarbiausia – tuo, kad teigė pozityvų savarankiškumą.

Po kelių dienų ar savaitių daugelis Kauno pavieto savanoriškų sprendimų vienaip ar kitaip buvo pakartoti Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos universaluose ir tapo privalomi visiems: pavieto gynybos organizavimas, asmens, atsakingo už pavieto gynybą ir ginkluotąsias pajėgas – pavieto generolo majoro – išrinkimas, karo lauko pašto organizavimas, sandėlių kariuomenei steigimas ir t. t. Negalima teigti, kad šie vėlesni Lietuvos Aukščiausiosios Tautinės Tarybos nurodymai buvo paveikti būtent Kauno pavieto pavyzdžio, tačiau bent jau galima daryti išvadą, kad Kauno pavieto piliečiai patys jautė laiko pulsą ir nelaukė nurodymų, o jau pačioje sukilimo pradžioje priimdavo savarankiškus sprendimus, kurie atsispindi Kauno pavieto įsijungimo į sukilimą akte.

Eduardas BRUSOKAS

THE CHARACTERISTICS OF THE
KAUNAS DISTRICT ACT OF JOINING
THE UPRISING OF 1794

Summary

The uprising of 1794 demonstrated certain features of general confederation which was typical in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Specifically, when a group of persons or representatives of a certain district established an act which proclaimed certain goals (for example, the rights of nobility, the defence of the beliefs of a certain confession, etc.), the representatives of other districts would also announce an act supporting the aims of the initiators and join them

²⁹ E. Brusokas, Mykolas Kleopas Oginskis 1794 m. sukilimo verpetuose, *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje: kultūrinės veiklos pėdsakais*, Vilnius, 2010, p. 153–168.

as equal members. The first official document of the rebels became the act of uprising of the citizens of Kraków district (*vaivadija*) issued in Kraków on the 24th of March. The administrative districts of Poland and Lithuania were officially joining the uprising in the approval of the act. However, due to particular reasons, after the liberation of Vilnius, the rebels of Lithuania declared a separate act of uprising of the Grand Duchy of Lithuania on the 24th of April, 1794.

Although the districts of the Grand Duchy of Lithuania bordering with Poland joined the Kraków act, the majority of districts (*pavietai*) expressed approval to the Vilnius act. Kaunas was one of the first districts (*pavietas*) which officially joined the uprising. The Kaunas district act of joining the uprising declared on the 30th of April, 1794, unconditionally acknowledged the Vilnius act. Apart from the official part, the Kaunas act listed the actions implemented in support of uprising and presented a program of further moves.

Within several days or weeks, the majority of Kaunas district decisions were repeated in the universals of the Supreme National Council of Lithuania and became obligatory for everyone (i.e. the organization of district defence; the election of general-major responsible for district defence and the armed forces; the organization of military mail; the establishment of storehouses for the army, etc.). Although it cannot be claimed that the orders of the Supreme National Council of Lithuania were influenced by the example of Kaunas district, the citizens of Kaunas district were active enough to take independent decisions at the beginning of the uprising as evidenced in the Kaunas district act of joining the uprising.

Keywords: 1794 uprising, acts of 1794 uprising, proclamations of 1794 uprising, Kaunas district, Civil and Military Commission.

Priedas

*Wypis Extraktu Aktu Akces-
sowego przez Obywatelow Ptu
Kowieńskiego do Aktu Narodo-
wego w Mieście Wilnie W. X. L.
Stolecznym nastętego stosownie
uczynionego.*

My Obywatele Powiatu Kowieńskiego duchem jedności i powsta-
nia Narodu zagrożeni, a przykładem Województw Krakowskiego i Wi-
leńskiego, oraz innych Ziem, Powiatow prowadzeni, zgromadzili się
za Uniwersalem Rady Najwyższej Rządowej, w Mieście Stolecz-
nym W. X. Litt: Wilnie złożony, a w dniu dwudziestym czwartym
Miesiąca Kwietnia Roku idącego Tyśiąc Siedmset Dziewięćdziesiąt
Czwartego wydanym, do Miasta Głównego Rzpłety *Kowna wraz z
Obywatelami tegoż Miasta na Ratuszu pod przewodnictwem JW: Zabielly
Marszałka Ptu Kowieńskiego*, Akt ten powstania Narodowego razem i
nierozdzielnie czyniemy. Przylięgę w Uniwersale umieszczoną z dobro-
wolną chęcią, i z gorliwością Najwyższą wokonywamy, Obywatelow
nieprzytomnych do podobney Ofiary wzywamy, niechęcych się łączyć
z nami za przeciwnych nam, uważać będziemy, powstających na ten
Akt lub na Obywatelow w tym Świętym ratowania Oyczożny związ-
ku zostających, za Zdrayców poczytamy; iako zaś ten Akt powstania
Narodu, z ducha gorliwości i Republikanizmu czyniemy; tak wszelkie
prywatne niechęci między Obywatelami mieysca niemią, i żadna zem-
sta, żaden ucisk partykularny, Świętego zamiaru plamić niemoże; aby
zatem chęć nasze, dobrem Kraiu zajęte, skuteczne wsparcie Oyczożnia
przyniosły, nam samym pewną obronę ziednali, a dla Nieprzyjaciół
groźnym okazały się, przedsiębierzemy do tego nayprędze środki,
w dostarczeniu Rakruta, Podatku, Ochótnika, i w przygotowaniu całego
Ludu do generalney obrony; á że do tego wśzytkiego jest potrzeba nay-
prędzey mieć Urząd wykonawczy, osoby zaś do Kommissyi Cywilno-
Woyskowej Porządkowej Tyśiąc Siedmset Dziewięćdziesiąt Drugiego
Roku Miesiąca Lutego, Czternastego dnia obrane, iedne do spisku Targo-
wickiego przeszły, które wedle Uniwersalu najwyższej Rady Rządowej,
do żadnego teraz Urzędu wchodzić niemogą, drugie nie są przytomne;
z niewielu zaś przytomnych, do innych czynności temu Aktowi sto-
sownych już determinowane zostały; przeto zaradzając nagley w ustano-
wieniu władzy, urządzeniu Najwyższej Rady Rządowej, i Deputa-
cyow Rządowych, tudzież niniejszego Aktu układy, wykonywać ma-
iący, Kommissyą Cywilno Woyskową i Porządkową do skutkow Konstitu-
cyi Roku Tyśiąc Siedmset Dziewięćdziesiąt Pierwszego wybrawszy, do
niey osoby niektóre z Kommissyi Tyśiąc Siedmset Dziewięćdziesiąt Dra-
giego Roku, inne w niey nie będące, a wszystkie ufność całego Powiatu
posiadające, Wielmożnych, szlachetnych Ichmościow Panow iako to: Xiędza
Piotra Pucilowskiiego Dziekana, Kwowień, Kanonika Inflanckiego Pre-
zydować mający, Xiędza Antoniego Juszkiewiczza Pralata Kathedry
Zmudz: Józefa Medekszę Chorążego Ptu: Kowień, Józefa Fergisa Kray-
czego Kowieńskiego Kommissarza Policyi Oboygá Narodow, Karola

A

z Wolda

z Wolda Meiera Sędziego Ziemskiego, Józefa z Krakowskich Kofka-
 kowkiego Podczaszego Kowień, Kiedza Dominika Mogiena, Kanon;
 Jerzego Wiaźwiewicza Kanon; Jana Rafała Szymkowskiego Stolnika,
 Adama Meysztowicza Koniuszego Sędziow Ziem; Michała Strabeykę
 Ziem; Kowień: Stanisława Stanilewicza Starodubow: Sędziow, Jakuba
 Gieysztorą Pifarza Dekretowego, Bonifacego Putzyckiego Pifa-
 rza Aktowego Ziemskich, Jana Kudrewicza Horodniczego, Józefa
 Chrapickiego Obożn; Ptu: Kowień: Jerzego Gallera Maiora Woysk
 Litt: Norbarta Poddoleckiego Rotm: Ptu: Wołkowyskiego, Antoniego
 Dziefzuka, Jozefa Szaniawskiego Rotmistrzow Kowieńskich, Jana Reyza,
 Henryka Essena Sędziego Appelacyynego Piotra Prędzella Kupca, Ada-
 ma Grąckiego ex Woyta, Wolnego Miasta Rzpltey Kowna Obywatel-
 ow; i Jozefa Kwickiego Kommissyi Cywilno Woyskowej Porządko-
 woy pierwszey Regenta, teraz Pifarza Kommissyi ninieyszey składamy,
 i ustanawiamy, z Referencyą iednak zupełną do Rządow w Wilnie Eksystu-
 jących i Deputacyow, a po wysłuchanym wyż wymienionych Kommissa-
 rzow Juramencie wte słowa: Przyśięgamy &c. iż Radzie Narodowey,
 Naywyższej, i Deputacyom rządowym, od nicy ustanowionym, i usta-
 nowić się mającym posłusznym w Wykonaniu wszelkich czynności do
 Urzędu mojego przywiązanych, czułym, pilnym, Oyczyźnie wier-
 nym będę, Prawidel Aktem związku ninieyszego przepisanych
 nie odstąpię, pod żadnym pretextem przyiazni, pokrewieństwa, ani
 żadnym innym nikomu coby się obowiązkom moim i usługom dla
 Oyczyzny wiernym sprzeciwiło, pobłażenia czynić nie będę, ale
 o to wszystko nayusilniey, co do powstania Narodu, ugruntowania
 iego stały Wolności, i bezpieczeństwa, czynić się powinno, starać
 się będę, tak mi Panje Boże dopomoż &c. Kommissya takowa naypier-
 wszy repartycyą odbywać się mających Sessyi na miesiące rozłoży i
 w Komplecie z pięciu osob składającym się codzienne swoje Sessye
 odbywać będzie, a ile razy będzie wyciągała potrzeba nagłym przypadkom
 zarządzenia, każdej godziny zbierać się powinna, i urzędowania swojego
 czynności trwale, nieodstępnie dopełniać obowiązana jest, będzie obo-
 wiązkim rzeczoney Kommissyi układ nayprędzzy i naykuteczniey-
 szy obrony w Pówiecie Kowień: wedle Parafii: Konstytucyą 1791. Roku
 do Ptu Kowień: zastawionych i należących zrobić, i one do skutku
 przeprowadzić, opieszalych w dopełnieniu układow Eksekucyami przy-
 muszać, a opierających się za Rezydentow związkowi. Zwierzchni-
 ności Rządowey donosić, nie opuszczając tego, co bacność z takie-
 mi provisorie uczynić będzie radziła i okoliczności okazaney rezy-
 stencyi i burzenia się wymagać będą, a zatym i naymniejsze do
 nieiedności związkiem naszym podobieństwa zwracać be-
 dzie Kommissya swoją bacność we wszelkich zdarzeniach i oko-
 licznościach, z innemi Kommissyami Cywil: Woysk: Porząd: znościć
 się będzie, Kommissya co tylko uważać i widzieć będzie potrzebnę-
 ge, dla doprowadzenia do skutku urzędzeń Deputacyow Rządowych
 i wszelkich potrzeb, w czasie teraznieyszego na obronę Oyczyzny
 poruszenia, postanowić, i nakazywać jest mocna, z obowiązkiem
 iednak raportowania zawsze Deputacyom Rządowym niezwłocznego,
 spiesząc zaś na ratunek Oyczyzny, nayprędzją obronę, wzorem
 Wois

Województwa Krakow: z Dymow pięciu jakiegokolwiek natury jednego wyznaczamy Rekruta: a ratowy Rekrut z całym opatrzieniem podług urządzenia Kommissyi do odbycia jedney Kampanii oddany być ma; z Miałeczek zaś, w których sami Żydzi mieszkaia, mogą być za Rekruta wedle umiarkowania Komm: płacone pieniądze, a oprócz tego urządzeniem teyże Kom: cały Lud ile możności i przepity na to wydane będą, ma być sposobiony do Obrony, a że nieuchronne następują na wyprawę Wojenne koszta najpierwey lokowane w Kancellaryi Ziem: za Furaze pieniądze, Kommissyi pod Jej dozór wziąć dozwalamy, z których w czasie swoim dać Kommissya rachunek obowiązana będzie. Podatek z Starostw, w całkowitych kwartach, a z Dobr Ziem: i Duchownych w szwit, zastawnicy drugie tyle, co dziedzic płaci, zapłacą, a Kapitalistom wszelkiego gatunku opłacenie po dwa procentow od sta zostawia się Patriotycznej gorliwości. Takowe podatki opłacać dobrowolnie wkładamy na Nas obowiązek, i dopóty oneż opłacać mamy, dopóki Wojna trwać będzie, oprócz dobrowolney subskrypcyi, którą otwieramy, zaraz każdego do dania z dymu Rolniczego Zyta po purze jednym, Owsa po purow dwa, Chleba wypieczonego po funtow 16, kiedy można w Sucharach, Barana jednego, Sloniny funtow 2, Siana Woz od Kamieni 12, naznaczamy — dostarczenie zaś Koni, Furmanek, utrzymywanie Kras do urządzenia Kom: (która z doświadczenia, i naybliżey widzianych okoliczności wszystko poznawać może) zupełnego zostawiamy: zalecając iednak, iżby, ile możność dozwoli, ponoszenie ciężarów w równości wszystkich Ptu: dotykało Obywatelów i Mieszkańców. Jako zaś przypadkow, potrzeb nagłych w różnym sposobie wydarzeń pewnie spodziewanych przewidzieć niemożna: tak to wszystko za należy do Kom: ułatwić; położeniem przeto ufności w roztropności i gorliwości Meżow do Kom: wybranych, co tylko wyż wymienione okoliczności wymagają będą, czynić Kom: dozwalamy; iednak pod obowiązkiem czynienia o wszystkim Deputacyom Rządowym Raportow, i w czasie zdania z całej czynności swojej rachunko. A ponieważ Pisarz Kom: bez pomocników w Kancellaryi obeysdź się niemoże; tudzież wszelkie rekwiizyta do Kancellaryi należące wymagają kosztu, niemniej różni Officyanci do Magazynow i jnych usług potrzebni będą: przeto Kom: dla Subalternow przez Pisarza sobie dobranych, i wszelkich Officyantow przez siebie ustanowionych obmyśli fundusz i postanowi nagrody. Kommissya zaś w Izbie na Ratulzu (gdzie dawniey) i teraz agitować się będzie. Izba naprzeciw druga, gdzie była Powiatowa Kassa, i teraz będzie użyta na Kase. *Gdy Powiat nie oszczędza Mianckow na Obrone Kraiu i Siebie, zaczym Komendę, nad Milicyą Powiatową i nad Woluntaryuszami tegoż Powiatu W. JP. Ignacemu Prozorowi Rotmistrzowi Kawaleryi Naro: jako prawdziwemu zawsze Patriocie, i w nieprzewyższonym sposobie przywiązanemu do Oyczyzny poruczamy i powierzamy, a tym pewnieysze ufności Naszey wystawiamy. sobie nadzieje, im znakomiciey tego meża w Patriotyzmie Gorliwość okazana, Nas przeświadczyła: maż ten z Rezerencyą do Kommand użyć całej Trostliwosci i dzielney swey*

As

pracy

Pracy, w jak najprędzszym uformowaniu milicyi Powiatowej zno-
sząc się z Kommissją miejscową Powiatową, i biorąc od niej za
swoje Kwitami potrzebne w Pieniądzech wsparcia, Wolunter-
żaden niemoże być uważany, skoro Komendantowi tego Powia-
tu lub w Kommissji meldować się niebędzie, i Komendzie Po-
wiatowej w Subordynacyą nieodda się. *Idy zaś reprezentacya*
Pttu i Miast w Władzy Naywyżey Rządowej ma Prawo
mieszczania się, Zaczyn do tey reprezentacyi iednomyslnie Osoby,
bez zmayı w Patryotyzmie i gorliwie Patryotyczne, szanowne, swia-
tłe, JW. Jerzego Zabięły Kommissarza Woyskowego Oboyya Na-
rodow, od Miast Antoniego Prozora Wojewodzica Witebskiego od
Powiatu nietylko delegując w sposob Akcesu, lecz z oświadczeniem
szczegulnieyszey czulości, Naywyżey Władzy Rządowej za gorli-
wość w Ratowaniu Oyczyzny i staranie w uprzataniu zawad, Oyczy-
żnę w jarzmo, zgubę i Niewolę wtracających, razem też z zapewnie-
niem stałym, iż Powiatu Kowieńskiego Obywatele, dopoty Wolności i
Oyczyzny bronić nieprzeftaną, dopóki którykolwiek Człowiek, na tey
części Ziemi żyć będzie, a stofując się Obywatele Powiatu Kowieńskie-
go, do Uniwersału Naywyżey Rady Rządowej pod dniem 27.
Miesiaca Kwietnia w Wilnie datowanego, formę do czynienia Akcesu
przepilującego, w Formie takowej wyrażający się w słowach: Obywa-
tele Pttu: Kowien: i Wydziałowego Miasta Kowna za doszłym do Nas
Uniwersałem Rady Naywyżey przez Akt Wileński powstania Naro-
du Miesiaca Kwietnia 24. dnia w Roku teraznieyszym 1794. ustanowio-
wioney, widząc w Akcie tego Powstania samę szczerą gorliwość rato-
wania Oyczyzny Naszey wszystkimi sposobami że się chętnie Łącze-
my do tego Aktu, niosąc w Oferze na posługę Narodu życie i Majat-
ki a naywiernieysze rozkazom Naywyżey Rady, i wiyzyskim Depu-
tacyom, i Magistraturom tymże Aktem ustanowionym i ustanowić się
mogącym posluszeństwo. Akces ten do Aktu w Wilnie utworzonego
Miesiaca Apryla 24. Dnia Roku 1794. przy wykonaney osobno przez
Nas przysiędze dobrowolnie Rękami Naszemi podpisujemy. Działo
się w Kownie na Ratuszu Roku 1794. Miesiaca Aprila 30. Dnia. *(Tu*
Następują Podpisy

Zgodno z Protokulem.

Józef Kwicki Kommissji Porządkowej Powiatu Kowieńskiego Pisarz.

Kauno pavieto įsijungimo į 1794 m. sukilimą aktas, išspausdintas sukilimo metu Vilniaus akademijos spaustuvėje 200 egzempliorių tiražu.¹

Akto kopija iš mikrofilmo – *Biblioteka Narodowa*, Mf 72218. Originalas – Polska Akademia Nauk, *Biblioteka Kórnicka*, Stare druki, 35204.

¹ *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai XVI-XIX a.*, parengė I. Petrauskienė, Vilnius, 1992, p. 178.

Vilniaus akademijos spaustuvėje taip pat buvo išspausdinti Trakų, Eišiškių, Šiaulių pavietų aktai. Dar vienas žinomas spausdintas Gardino pavieto aktas, tikriausiai leistas Gardino spaustuvėje.